

Турчина А.А. (Київ, Україна)

Інтерференція зворотних дієслів у чеській та українській мовах

Стаття присвячена дослідженню основних виявів лексичної інтерференції та комплексному вивченню інтерференції зворотних дієслів у чеській та українській мовах. У статті здійснено зіставлення конкретної пари мов з метою виявлення певних спільних чи відмінних ознак, оскільки передбачається врахування їхнього ступеню спорідненості, типологічних характеристик.

Ключові слова: інтерференція, близькоспоріднені мови., зворотні дієслова.

Статья посвящена исследованию основных проявлений лексической интерференции и комплексному изучению интерференции возвратных глаголов в чешском и украинском языках. В статье осуществлено сопоставление конкретной пары языков с целью выявления определенных общих или отличительных признаков, поскольку предусматривается учет их степени родства, типологических характеристик.

Ключевые слова: интерференция, близкородственные языки., возвратные глаголы.

The article deals with the issue of the lexical interference and complex analysis of the reflexive verbs in Czech and Ukrainian languages. In the core of the article lies a comparison of the pair of languages and it is aimed to define certain common or distinct forms, taking into consideration their degree of commonality and topological characteristics.

Key words: related languages, interference, reflexive verbs.

Слов'янські мови характеризуються як близькою спорідненістю лексики, спільністю морфологічної і синтаксичної будови, так і відмінними специфічними рисами, які притаманні кожній мові. Одним з важливих аспектів при вивченні споріднених мов є розрізнення значення, апелювання до семантики рідного слова.

Структурна схожість, міжмовне контактування та взаємний вплив близькоспоріднених мов створюють сприятливі умови для виникнення явища інтерференції. На сучасному етапі розвитку суспільства у зв'язку з підвищенням ролі міжкультурної комунікації, а також обміну інформацією та знаннями особливе місце займає саме питання якості перекладу.

Інтерференція здавна привертала пильну увагу лінгвістів. Серед них:

А.В.Капуш, О.І.Вишневецький, І.О.Луценко, Г.Ю.Мальковський, Б.М.Маруневич, Я.Бартошевська, Й. Влчек, М. Вагнерова, І.П.Слесарьова, А.С. Д'яков, В.Н. Комісаров, З.Б. Куделько, Т.Р. Кияк, Ю.О. Жлуктенко, С.В. Семчинський, В.Ю. Розенцвейг та багатьох інших.

Метою статті є опис основних виявів лексичної інтерференції та комплексне вивчення інтерференції зворотних дієслів у чеській та українській мовах.

Спочатку термін "інтерференція" використовувався тільки у фізиці та позначав "взаємне посилення та ослаблення хвиль при їх накладанні одна на іншу" [7, 497]. Пізніше термін "інтерференція" набув поширення у психолінгвістиці, методиці викладання іноземних мов, лінгвістиці та у психології (Л. Баранникова [1, 127], Е.Верещагін [2], А.Карлінський [5, 22–27], Л.Щерба [10, 48]. Згідно зі словником іншомовних слів, інтерференція – це негативний вплив вже набутих ознак при вивченні чогось нового: рідної мови під час вивчення іноземної [13, 357].

У психолінгвістиці інтерференцію розглядають як невід'ємну складову частину поступового проникнення того чи іншого іншомовного елемента у систему сприймаючої мови у процесі оволодіння нею [4, 85]; [6, 51]. У методиці викладання іноземних мов інтерференція розглядається як негативний результат несвідомого перенесення попереднього лінгвістичного досвіду [11; 14, 69–71].

З лінгвістичної точки зору термін "інтерференція" використовується для позначення проникнення елементів однієї мови в іншу при постійних взаємних контактах двох мовних спільнот та при етнічному симбіозі. В першу чергу, мова йде про запозичення слів. У сучасному мовознавстві на позначення явища інтерференції використовують дефініції "мовна інтеграція", "мовна конвергенція".

Термін "інтерференція" (від англ. *interference*) вперше був запроваджений мовознавцями Празької лінгвістичної школи і визначав процес відхилення від норм контактуючих мов замість дефініції "змішування мов". Дисертація американського лінгвіста У.Вайнрайха "Мовні контакти" (*Languages in Contact*, 1953, 2 вид. 1963) стала першою монографією, присвяченою явищу інтерференції.

Розуміння інтерференції у лінгвістичному аспекті має чимало розбіжностей. Чеські мовознавці (Ч. Лишкарж та Л.Веселий) наголошують на тому, що інтерференція є лише негативним явищем, а для "позитивної інтерференції" вони використовують назву "трансфер".

Деякі дослідники, як, наприклад, Ю.Флешнер та С.Сятоковський, поняття інтерференції розглядають у широкому розумінні, тобто не лише як негативний фактор, а й як позитивний. З одного боку, спорідненість слов'янських мов сприяє позитивній інтерференції, яка полегшує розуміння і спілкування носіїв різних слов'янських мов. Але з іншого боку, значно збільшує ризик виникнення негативної інтерференції.

Загальноприйнятим сучасним визначенням явища є таке: "Взаємодія мовних систем за умов білінгвізму, яка склалася або протягом мовного контактування, або під час індивідуального засвоєння нерідної мови, ця взаємодія виражається у відхиленнях від норми і системи іншої мови під впливом рідної" [3].

Мовознавці виділяють два основних види інтерференції: міжмовну та внутрішньомовну. Під міжмовною інтерференцією розуміємо негативний вплив рідної мови у процесі вивчення іноземної. На противагу міжмовній інтерференції, внутрішньомовна охоплює ті відхилення від мовної норми, які не викликані впливом рідної мови, а виникають у результаті взаємодії інших явищ іноземної мови.

Виникнення та кількість інтерференційних помилок залежить від багатьох чинників: від індивідуальних мовних здібностей, від потенціалу лінгвістичних знань людини, від ступеня генетичної спорідненості мов тощо. Зрозуміло, що чим ближчою є спорідненість мов, тим більше ми спираємося на рідну мову в мовленнєвій діяльності нерідною мовою. Реалізуючи природне прагнення людської психіки до ототожнення або диференціації, нами переносяться або порівнюються елементи іноземної мови з відповідними елементами рідної. Таким чином, чим більший ступінь схожості між мовами, тим більша ймовірність появи інтерференції. Саме тому проблема дослідження явища інтерференції є надзвичайно актуальною особливо у близькоспоріднених мовах.

Найбільш яскраво інтерференція виявляється на лексичному рівні, оскільки результати цього процесу (взаємодії мов) тут реалізуються у значному обсязі. Усі зафіксовані нами в усному мовленні факти лексичної інтерференції можливо оцінити за схожістю/розбіжністю лексем в обох мовах, оскільки вплив названого чинника є надзвичайно вагомим при виникненні інтерференції. Лексична міжмовна інтерференція часто залежить від наявності спільних лексичних одиниць у двох мовах. Такі мовні паралелі можуть бути спричинені свідомим запозиченням слів однією мовою з іншої. Саме це є причиною, на думку багатьох вчених, появи так званих "підступних друзів перекладача" (міжмовних омонімів).

Не можна не відзначити наявність певного зв'язку між типами лексичної інтерференції і типами міжмовних відповідників омонімічного характеру. Відомий мовознавець С.Д. Хуцишвілі виділяє 3 основні типи залежності лексичної інтерференції від семантичних зв'язків, що визначають типи міжмовних відповідників [8, 122–123]:

1. Лексико-семантична інтерференція (вживання слів однієї мови у невластивих для них значеннях, але типових для іншої мови) може бути викликана всіма типами міжмовних відповідників омонімічного характеру: міжмовною омонімією, квазісинонімією і паронімією, але найбільш яскраві приклади неправильного вживання пов'язані з міжмовними омонімами.

2. Лексико-стилістична інтерференція (нерозмежування семантично тотожних, але стилістично диференційованих лексичних одиниць у тому числі різних за сферою та частотністю вживання) викликана квазісинонімами і міжмовними паронімами.

3. Змішана семантико-стилістична інтерференція (вживання лексем, що розрізняються як семантично, так і стилістично) може бути відповідно викликана всіма видами міжмовних відповідників омонімічного характеру.

Виникненню лексико-семантичної і лексико-стилістичної інтерференції сприяє наявність одного або декількох загальних значень у схожих за звучанням словах, а також наявність у них подібних синтагматичних зв'язків і здатність вживатися у подібних контекстах.

Всі типи інтерференції можуть співіснувати одночасно, але найчастіше лексична інтерференція поєднується з фонетичною та морфологічною. Ми зробимо спробу описати основні вияви інтерференції зворотних дієслів на матеріалі чеської та української мов.

Інтерференцію зворотних дієслів досліджували А.Шоуркова, Ї.Заїчкова ("Інтерференція у російській морфології") та Л.Розковцова ("Міжмовна та внутрішньомовна інтерференція").

Зважаючи на незначну кількість досліджень, присвячених висвітленню явища інтерференції зворотних дієслів, можна констатувати, що причини її проявів під час перекладу майже не вивчалися.

Розглянемо морфологічну характеристику зворотних дієслів у чеській та українській мовах. Зворотні дієслова – це особливий різновид неперехідних дієслів; вони позначають дію спрямовану на себе, що зумовлено наявністю постфікса *-ся*, який у старослов'янській мові був займенником "себе".

В українській мові існує лише один варіант зворотного дієслова (з постфіксом *-ся/-сь*), на відміну від чеської мови, в якій представлено дві рефлексивні дієслівні форми (зворотний займенник знахідного відмінка *-se* та зворотний займенник давального відмінка *-si*). В.Виноградов характеризує зворотні дієслова у праці «Грамматика російської мови» таким чином: "Від усіх перехідних дієслів за допомогою суфікса *-ся* (*-сь*), що додається до відповідної форми дієслова, утворюються так звані зворотні дієслова, в яких

по-різному видозмінюється взаємовідношення дійової особи і предмету або особи, на яку дія переходить (інакше – суб'єкта і об'єкта дії)" [3, 32].

Таким чином, до зворотних дієслів належать усі дієслова з постфіксом -ся (-сь), окремо слід розглядати конструкції з дієсловами у пасивному стані та постійно-зворотні дієслова (*reflexiva tantum*).

Як відомо, у праслов'янській мові існувала рефлексивна дієслівна форма обох типів – рефлексивного знахідного та давального займенника. Згодом рефлексивний займенник давального відмінка злився з рефлексивним займенником знахідного відмінка в єдину форму або ж був замінений іншими формами (в усіх західнослов'янських мовах, окрім чеської, та у більшості південнослов'янських мов), а постфікс -ся став частиною дієслова.

В українській мові функцію знахідного відмінка почав виконувати займенник *себе*, в той час, як у зворотній частки -ся взагалі зникло значення відмінка та об'єкта дієслівної дії, а перехідність передавалася лише дієсловом та відмінковою формою займенника у знахідному відмінку *себе*, яка більше відповідає чеському постфіксу - *se*.

Основною граматичною функцією постфікса -ся/-сь є формальне вираження загального значення неперехідності. Постфікс -ся також у комбінації з певними дієслівними основами надає дієслову додаткове значення. Зворотні дієслова, утворені від перехідних дієслів, належать до семантичних груп, в яких до значення неперехідності додається значення утворене семантикою основи певного дієслова з постфіксом -ся.

"Зворотня (рефлексивна) форма дієслова у чеській мові складається із самого дієслова та подвійної форми зворотного (рефлексивного) займенника -se чи -si." [12, 240]. Рефлексивну (зворотну) форму дієслова слід, однак, відрізнити від рефлексивного (зворотного) дієслова. Зворотним називається таке дієслово, яке має зворотні частки -se, -si в усіх формах дієслівної парадигми (напр. *bát se – bojím se – bojíš se...bál se*; боятися – боюсь – боїшся...боявся тощо). Рефлексивної ж форми дієслова можуть набувати незворотні дієслова. Наприклад, дієслово *jíst* (їсти) має у дійсному способі 6 незворотних форм (*jím, jíš, jí, jíme, jíte, jedí – їм, їси, їсть, їмо, їсте, їдять*) та 2 зворотні форми *jí se, jedí se*. За таким же зразком утворюємо зворотну форму дієслова від інших незворотних дієслів.

Наприклад: *pracovat* (працювати) – *pracuje se*;

S oblíbenou hudbou se lépe pracuje.

З улюбленою музикою краще працювати.

Можна припустити, що однією з основних причин виникнення інтерференції

зворотних дієслів є окреме написання зворотного постфікса у чеській мові та його "непостійне" місце у реченні. Постфікси зворотності у чеській мові можуть стояти як перед дієсловом, так і після нього. У реченні зворотні *-se* та *-si* стоять після першого повнозначного слова або після словосполучення. Якщо речення починається зі зворотного дієслова, *-se* та *-si* завжди стоять після дієслова.

Наприклад:

1. O to se nestarejte!

За це не турбуйтеся!

2. Nestaral se o ostatní.

Він не дбав про інших.

Поряд із зворотними дієсловами, часто ті ж самі дієслова можуть вживатися без зворотного компонента *se*, при цьому вони мають абсолютно інше значення:

Розглянемо такі два речення:

1. Pamatuješ, jak jsme se hádali, kdo koho víc miluje?

Пам'ятаєш, як ми сперечалися, хто кого більше кохає?

(зворотнє дієслово **hádat se** *сваритися, сперечатися*).

2. Pamatuješ, jak jsme hádali, kdo koho víc miluje?

Де дієслово **hádat** *відгадувати, ворожити, передбачати*

Пам'ятаєш, як ми відгадували, хто кого більше кохає?

Іншими несприятливими факторами, які впливають на виникнення інтерференції зворотних дієслів, можуть бути:

1. Звукова відмінність відповідного чеського дієслова, тобто:

а) внутрішньомовна (паронімія) лексична інтерференція: Чес. **stát se** "статися" – чес. **smát se** "сміятися",

б) міжмовна (діапаронімія, "підступні друзі перекладача") лексична інтерференція:

Чес. **divít se** "дивуватися" – укр. **дивитися**)

2. Відмінне дієслівне керування у чеській та українській мовах.

Наприклад:

Dát se do něčeho.

Взятися за що.

3. Незвична реченнева конструкція.

Наприклад:

Neměl se kam schovat.

Йому нікуди було сховатися.

4. Існування двох дієслів з однаковим або подібним значенням, які відрізняються зворотністю або ж керуванням.

Наприклад: зустрічати кого – зустрічатися з ким.

1.Slavit Nový rok.

Зустрічати Новий рік.

2.Scházet se s kamarády.

Зустрічатися з друзями.

5. Існування подібних за значенням дієслів, одне з яких є зворотним, інше – незворотним.

Наприклад:

1.zapamatovat – zapomenout

запам'ятати – забути

Zapamatovat si nova cizí slova.

Запам'ятати нові іноземні слова.

Zapomenout na dobré vychování.

Забути правила поведінки.

2.vzbudit se – usnout

заснути – прокинутися

Vzbudit se před rozedněním.

Прокинутися до світанку.

Usnout na vavřínech.

Спочити на лаврах.

6. Перенесення чеського зворотного займенника *si* до української мови та вживання його у невластивих значеннях. Це стосується, насамперед, незворотних дієслів в українській мові, яким у чеській мові відповідають постійно-зворотні дієслова (*reflexiva tantum*).

Наприклад:

Чес. **přát si** – "хотіти", "бажати", "мріяти", чес. **lehnout si** – "лягти", чес. **všimát si** – "звертати увагу", чес. **hrát si** – "грати" тощо.

7. Вираження значення взаємності, українською мовою вони перекладаються конструкціями: "один одному", "один з одним".

Наприклад:

1.Чес. **Důvěřovali jsme si.**

Ми довіряли один одному.

2. Чес. *Vyměnili si dojmy.*

Вони обмінялися враженнями.

Аналіз фактичного матеріалу лексичних одиниць чеської та української мов показав, наскільки складним є запобігти інтерференції зворотних дієслів на практиці. Підсумовуючи, слід зазначити, що однією з активно досліджуваних проблем у теорії мовних контактів є на сьогодні вивчення результатів взаємодії близькоспоріднених мов. Інтерференція – складне та багатоаспектне явище. Зацікавлення інтерференційними процесами у різні періоди історії науки про мову диктується недостатнім вивченням цієї проблеми, а також необхідністю розпрацювання методів для запобігання інтерференції у повсякденній комунікації, ЗМІ, наукових і художніх перекладах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранникова Л.И. О некоторых особенностях взаимодействия разносистемных диалектных лексических единиц в современных народных говорах / Л. И. Баранникова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 248 с.; **2.** *Верещагин Е.М.* Психологическая и методологическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 160 с.; **3.** *Виноградов В.А.* Лингвистические аспекты обучения языку. – Вып. 2: К проблеме иностранного акцента в фонетике. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 64 с.; **4.** *Жлуктенко Ю.А.* Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К.: Вища школа, 1974. – 176 с.; **5.** *Карлинський А.Е.* Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции / А. Е. Карлинський. – К.: Вища школа, 1980. – 48 с.; **6.** *Михайлов М.Л.* Психология речи и лингвopedagogическая психология / М. Л. Михайлов. – М.: Высшая школа, 2004. – 105 с.; **7.** Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 1600 с.; **8.** Славянские межъязыковые омонимы [Электронный ресурс]: диссертация / С. Д. Хуцишвили. – Тбилиси: Изд-во ТГУ им. Ив. Джавахишвили, 2010. – 169 с.; **9.** Словник української мови: В 11 т. / [Редкол.: І. К. Білодід та інші]. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11; **10.** *Щерба Л.В.* Очередные проблемы языковедения / Щерба Л. В. // Языковая система и речевая деятельность. – М.: Наука, 1974. – С. 39–59; **11.** *Corder J.* The Significance of Learner's Errors / J. Corder. – Amsterdam: IRAL, 1967. – 170 p.; **12.** *Havránek B., Jedlička A.* Česká mluvnice: 6. vyd. / B. Havránek. – Praha: SPN, 1988. – 568 s.; **13.** *Nový akademický slovník cizích slov* [J. Kraus et al.]. – Praha: Academia, A–Ž. 1., 2005. – 879 s.; **14.** *Saunders G.* Bilingual Children: from Birth to Teens / G. Saunders. – Clevedon: Multilingual matters Ltd, 1988. – 167 p.; **15.** *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* [J. Filipce a jiní]. – Praha: Academia, 1996. – 647 s.